

EJIPTO'KO GIZALANTZE MIRESGARRIAZ IDATZIA,

«AINSI VIVAIENT NOS ANCETRES» DEITU LIBURUAN

Antziñako gizabidetan miresgarriena eta arranditsuena. ene ustez, Ejipto zaharreko pharaon-aroan landutakoa du-gu. Antziñenetakoa izanarren, ez da, inñolaz ere, arkeolo-gariak arkitu duten zaharrena, baiñan bai, ene iritzi apa-lean, danetan aberatsena eta ernegarriena. Niri, beñepein, Ejipto'ko gizalantzeak, beste inñungo gizabideak baiño geia-go kordokatu eta ernarazi izan dit barrena eta antziñako erri miresgarri onen jakin-egarberak eraginda makiñatxo bat liburu irakurri ditut. Orain eskuartean daukazun eus-kal-itzulpen au, antziñako gizabideaz Yvar Lissner'ek ida-tzitako liburu jakingarri baten atal bat da. Bai neurriaz eta bai ernetasunaz, euskal-aldizkari batean gure mintzai-ran emateko txit egokia iruditu zitzaidan eta besterik gabe itzultze lanari ekin nion. Atsegin izan dakizula, beraz, pha-raonen antziñako eskualdeaz Yvar Lissner'ek bilbatutako irakurkizun txairo eta ernegarri au.

Itzultzalleak.

LAU MILLA ETA SEIREUN URTEKO JOSTORRATZAK

Prehistori garaian, Ejipto etzen geroak biurtu duen mun-duko eskualderik agorrena eta arbolez murriztuena. Oiana, anar-tean, zabalgunee aundietan nagusi zen eta sastraka bazterrak,

*jungla deritzatenak, zabalera izugarriak zitun bere menpean,
Ejipto-Barrena'n bates ere.*

(Alexander Scharff.)

Pharaon'en errege-aulkiak ogeitamar dinastia alkarren segidan igarotzen ikusi ditu J. K. aurretiko 2.850'gn. urtetik 352'rairño, ots, Alexander Aundiak bere nausitasuna Ejipto Aundi'rairño edatu zuen arte. Eduard Meyer historilari argidotarrak diñonez, lenengo dinastiaren asiera, Kristau-zaro aurretiko 3.200'gn. urtean jarri omen genezake. Scharff alemanak, Hall ingelesak eta Antzifiateko jakintzetan murgildutako bestetzuk diñotenez, berriz, Ejipto'ko historia 3.000 urte J. K. aurretik asi bide zen. Menes'en erregezaroa, ots, lenbiziko dinastiaren asiera emallea, J. K. aurretiko 2.850'gn. urtetsukoa dela irizten diote. Bere erregezaroak Ejipto'ko historiari asiera ematen dio eta bi milla ta bosteun urtean iraun-erazi zion. "Histori-aroa" deritzaiona, ezta, izan ere, arras ongi emandako izena, bi milla urte lenago, antzifiaiko ejiptoarrak gizalanderik baitzeuden.

Ejipto'ko historiaren asiera baiño amabost, ogei edo ogeitamar milla urte lenago, gizona oiñarriturik zegon Nil-ibarra garaitzen zuten gaiñaldetan, be-aldeak zingiratsuk baitziren. Nolako tajua zuten? Iñork eztaki; beren lankaiak besterik ezpaitutugu ezagun. Eta lankaiok, arrizkoak, noski, antzifia-antzifiañoenak alderdi orotan berdiñak dira. Ez dio ajolarik, Nil-aranari inguruko zaizkion basamortuetan, Aphrika'ko iparraldean edo sartaldeko Europa'n arkituak izan ba'dira lankaiok; dela ogeitamar milla, berrogeitamar milla edo bearbada, laurogei milla urte, Euraphrika'n bizi zen *homo sapiens* giza-lanketa bakarrekikoa zen.

Paleolitiku erdialdean —amabost milla urtetsu jo ditzagun— Ejipto'ko eta Ipar-Aphrika'ko bizilaguna, ipar-aphrikatar gizabideko ezaugarri barrutikoa da. Paleolitikua burutzean, silex (sukarri) lanak obeagotzen ditu, arri-lankaiak sortarazten ditu, baiñan, J. K. aurretiko 20.000 eta 5.000'gn. (1) urtetan, mediterraneuko gizadiak bere kultura batasuna galdu zuen. Nil'en antzifiaoko erriberetan eta legorturiko aintziretan, labetan kixkaldutako lurraz egindako etxagintzak, sukalde kondarrak, arrai-ezurak, abere-ezurak, txirlak, marphil-ezpalak eta austerreak arkitu dira. Alea jotzeko zerabilzkiten arri-landuak aditzera ematen digute, orain amar milla urte Ejiptoarrak iriña egiten ba'zekitela, nekazaritzan jarduten zirela eta uzta biltzen zutela. Garai ontako gizonak arranbela (2) ta gezia ezagutzen zitun;

(1) Nik erabillitako liburuak (Editions Corrèa, Paris, 1955) bixta-bixtako oke-
rrez (aurrekoak eta atzekoak irakurritz aixa ikusi ditekenez) "en 2.000 et 5.000
av. J.-C." diño. Bidezkoa iruditu zait euskerazko itzulpenen utsune au zuzentzea.

(2) Arco.

arritz, ezurrez, eta marphillez egindako puntak lekuko. Ba'dirudi, bes-
talde, eltzegintza etzutela ezagun.

Neolitiku-aroan, J. K. aurretiko 5.000 ta 3.000'gn. urte bitartean,
gizonak obeagotu zizun nekazaritza, abereak azteari ekin zion, etxeak
eraiki zitun, murkoak egin eta oialak eundu.

Aldi artan, ots, 5.000 urte J. K. aurretik, Ejipto gertakizun bitxi
batek ondamendiratu zuen: Nilen erriberetako alderdiak legortu egin
ziren. Orra, garaia eldu; gizonak naturaren legepera makurtu bearra
zeukan edo-ta adimenari argitasuna eskatzu gizabide bat sortarazi.
Orrela, asieratik, Ejipto'ko lurrauk aukerabearrean jarri zuen *homo*
sapiens. Legorteak antzu biurtutako lurraldeak utzia, Nil-aranera
jatxi zen eta bertan kokatu. Baiñan, bearrekoa zitzaion bere soroak
arregatzea eta ibai-azialdiaz babestea, dikeak eraikiz eta ubidez jan-
tzirik. Nil-ibai apetatsu ta oldetsuak (3) eragiñik, gizon aul eta indar-
gea bere organizaziño-doiak arrotu bearrean arkitu zen. Orra zer-
gatik gizalantzea lenago arrotu zen Ejipto'n, munduko beste alderdi
askotan baiño. Ba-dirudi, gaiñera, ibaiak eta euren ibarrak egiteko
aundi bat izan dutela askotan gizona alperkeriaren mendetik atera-aziz.

Tasa'tik urbil, Ejipto erdikoan, arkitu diren neolitiku illobiak,
zera aditzera ematen digute, alegia, histori-aurreko ejiptoarrak, bizi
onen irudi-antzean dagon geroko beste bizi batean sinisten zuela.
Ankak kuxkurturik, ezker-saietsez etzanik jarrita, illotzak, arrautz
tankerako illobia zizun bere egoitza; egokera phetuarena zen; arpegia
sartalderuntz begira egon oi zen eta illotza zirri (4) batez edo ilarra (5)
batez estalia. Batzutan, burua almoadatxo baten gaiñean jarri oi
zuten. Janari eta brebajiak gordetzeko zeuzkaten murko (6) nabarrak
edo uberrak, bizar egiteko labanak, alabastro arrizkoak edo pizarrez-
koak, marphillezko eskumuturrekoak, kollariak, ukendu-kutxarak,
ale-zaparrak (7), arri landuzko aizkorak, aiztoak, eta arrizko karra-
kagalluak (8) gorputzetik urbil egon oi ziren. Tasa'ko bizilagunak
dolikozephaluak ziren eta beren gorputz-ezaugarriak bereizten zi-
tuzten historia-barrutiko ejiptoarrendik, baiñan garai ontatik asten
da arimaren biziberritzeaz eta gorputzen iraun-azteaz Ejiptoarrak
zeukaten pentsakizuna. Ulerpide sustraitu au izan zen, geroago, pira-
mide eraikitzearen oiñari.

1925'gn. urtea ezkeroz, Gertrude Caton-Thompson eta Brunton
taigabe jardun ziren lanean Badari'n, Tasa'tik egoaldera gizalanketa

(3) Caprichoso y antojadizo. (Capricieux et fan z.sque.)

(4) Estera.

(5) Mortaja.

(6) Vasija.

(7) Mortero.

(8) Raedera.

baten kondarrak lurpetik ateratzen. Gizabide onen ezaugarri zen, eltzreak eguzkitan legortuak izan bearrean, su-labetan izatea. Hipopotamu letagiñetan landutako txaliak (9) eta orraziak arkitu izan dira eta baita ere emakumezko irudiak illotz aldamenetan.

Bañan, apainketa dizu, batez ere, beste gizabideetatik bereziena Badari'ko gizalanketak. Leiar (10) lanketaren lenengo aztarnak arkitu izan dira an. Teknika onek garrantzi handia izanen du gerora Ejipto'ko leiar-langintzan eta losagintzan. Badari'ko gizalanketa, aberatsagoa da oraindik tankera onetan, Ejipto erdikoak eta Afrika erdialdeko erriak izan zuten artu-emanaren agiriak ematen baidizkigu. Sud'etik eta Nubia'tik ekarri oi zuten marphilla, magurioak (11) Itxaso Gorria'n zizuten etorkia eta turki-arriak Sinai'ko peninsulan.

Ejipto-Barrena'n egin joraketetan. —E. W. Gardner eta Caton Thompson Fayum'en ari dira lanean 1925 ezkeroz, Junker eta Menghin oster, Merinde-Beni-Salame'n 1928 ezkeroz—, ezurrezko jostorrazak eta amuak, kutxareak, burruntzaliak eta pitxiak idoro dituzte. Egoitzak, kañaberazko txabola bakunak ziren, zurezko arma-zoidunak, paretak esteraz egiñik zituzten eta geienetan obu-tankera (12) izaten zuten. Ildakoak “il-etxetan” amortajutzen zituzten eta sekula ez illobitan eta bizen jatenetan aurre-aurre egon oi ziren.

J. K. aurretiko 3.500 eta 3.000'gn. urte inguruan, Negade'ko lenen gizalantzeak izan zizun loraldi Ejipto Goanean edo Garaian. Izen au, Negade deritzan arkeoloji-egoitzatik datorkio. Orra, an arkitu direnak: urraidazko edo tupikizko (13) amuak, arpoi bat eta zeramika gorria txurizko apainketakin dibujoz jantzirik, gizonak, abereak, ontziak, txoriak eta arbolak aurkeztuz.

Negade'ko bigarren gizalantze aldiko eltzegintzak (J. K. aurretiko 3.000'garrenetik 2.600'era) —Gerzeh gizalantzea ere deitzen zaiona, bigarren arkeologjiku-egoitza baten izenetik— lanketaren ona dizu ezaugarri. Orra murkoen dekoraziño-gaiak: gizon-saillak, abere-guduak, txoriak adarretan kokatuak, kokodriluak, gazelak eta jiraphak. Baita ere arkitu dira aizkora lauak, ontziak, tupikizko jostorrazak, gu orain baliatzen geranen ain antzekoak, gureakin nahas ditzakegula. Gerzeh'n, egin ere, agerpen izugarriak egin dira. Aldi artan Mesopotamia'n erabiltzen zituzten phorma berberako pegar-rrak (14), zilindruak, abereak phrisotan kolokaturik erakutsiz, kerten

(9) Cuchara.

(10) Cristal, vidrio.

(11) Marisco.

(12) Forma circular.

(13) “Urraida”, Larramendi'k “urre-aire” Erronkari'n, eta “tupiki” Gipuzkoa'n, gazteleraz, “cobre”.

(14) Cántaro.

entortxatuzko ontziak eta abere dibujokiko murkoak. Onek darakus-kigu, irugarren millakia astean Chemdet-Nasr esan oi zaion aldian Ejiptoarrak eta Mesopotamiarrak alkarrekin artu-emanak ba-zituztela.

Hierakonpolis'en il-gela bat lur-azaleratu dute bi metro luze ta bi metro zabal dituna eta bi partetan zatitua. Batean illotza zegon eta bestean illotzai zegozkion tresnak. Ormak pinturaz dekoraturik dau-de: Nil'eko ikuskariak, barkuak, eize-gertariak, gudu ta dantzak... Guztiok, dinastiaurreko murkoen dekoraziñoa dakarte gogora.

Ba-dira Ejipto'n errege-illobi ugari, Negade'ko gizalantzearen azken-aro ondoren eraikiak. Zabalak, laukiak, barru-beteak eta buz-tinarriz (15) egiñak dira eta trapezoide phorma dute. Lurrean pres-tatutako zulo batetik jatxi oi zuten illotza il-gelara. Illobiok, neolitiku illobien jarraipena dakartenak dira, noski, eta erriko seme diren lan-gilleak, "mastaba" arabiar izena eman oi diote (bankua, mintzaira ontan). Taju ontako mausoleotan egortzi (16) zituzten, Sakkara'ko iparraldean, Nil aranaren mugan, lenbiziko ta bigarren dinastiako erregeak: Horus Aha, Horus Djer, bere emazte Merjet-Neith, Horus-Ouadjet, Horus Kaa, au da, ezagun zaizkigun lenengo pha-raonik geienak.

Errege izen aintzinetik dihoan Horus onek, jaungoikorik nagusiena aditzera ematen du; Ejipto-Garaia'n, prehistoria alditik jauresten (17) zuten. Aro onetan edatu zuten beren nausitasuna Nil'en deltera Ejipto-Goena'ko erregeak. Emendik etorri zen oitura erregeai Horus izena emateko, Ejipto'ko erreñuko jaungoiko zaitzallearen aurkez-leak baitziren. Erregeari lokaturik zijoakion jaungoikotasunaren emaille zen au. Horus'en ezaugarria aztorea (18) da.

Ejipto'ko kondairako notifiik lehenena eta zaharrena Menes izan zen, lenbiziko dinastiaren phundatzallea. Ez da, iñolaz ere, elezaharrak sortutako notiña; lehenik beste izen bat zeraman —izena baiño gai-tzizena noskiago— "betikoa dena" esan gura zuena. Menes, J. K. aurretiko 2.850'garren urtetsuan bizitu zen eta Ejipto Garaia ta Ba-rrena bere agintepean bildu zitun. Memphis'en phundatzalle izan zela oso argi ezpa'dago ere, ziur dakigu, bestalde, Nil uraitzean behera etorki, Menes'ek Delta menperatu zuela. 1897'an arkitu zuten Nega-de'tik urbil, illobi bat, ustez Menes'ena dena. Baiñan, egitan, Ejipto'ko kondairako bi lenengo notifiñak Djeser erregea ta Imhotep izeneko jakintsu bat izan ziren. Au, arkitektu, mediku, apaiz, magu, idazle,

---

(15) Ladrillo.

(16) Ehortzi, enterrar.

(17) Jauretsi (jaun-etsi), adoratu

(18) Halcón, Zuberoa'n.

gnomiku-olerkari (19) eta Djoser bere Errege'ren kontseillari zen. Imhotep, orain lau mila ta seireun urte bizi izan zen eta berak zuzendutako egingaiak (20) ditugu Ejipto'ko mausoleorik aundiena, Sakkara'ko bizitzadun piramidea eta Djoser erregeren illobia.

Zer da, izan ere, piramide bat eta nola izan zuten Imhotep'ek eta bere nausi pharaonek arri-landuz eta maillaka egindako piramidezko monumentu bat zutitzeko ideia?

II

NUN DATZA SECHEM-CHET PHARAONA?

Illobi uts batean, pherula arba bat...

Kairo'ko auzoguneak amabost kilometroko zabalean edatzen dira: Heliopolis, erriburua baiño gorago dago situatuta, klima legorragoa dauka eta orretxegatik sanuagoa. Heliopolis uri artiphiziala izanik, gizonaren eskuak sortua da; ur tantorik txipiena eraman egin bear ara. Ogeitamar kilometroko tartea dago Kairo ta Abusir'en artean. Uri au, Sakkara bezalaxe, basamortuko ordeka-garaiaren ertz-ertzean dago. Auzogune jendetsu auetan bizi dira, Ejipto'ko erriburu zaharrena izandako Memphis'eko bizilagunen ondorenguak.

Piramideak bixtari dei egiten dio; nausikiro zutiturik dago ordeka-garai gaiñean; inguruan beste piramide txipiago batzuk ditu askoz beranduago eraikiak. Sakkara'koak, bere aizpen okre-kolorea dizu, baiñan, mailletan egiña delako ezta aien berdiña. Djoser'en erregezaroa baiño lenago, errege-mausoleu gaiñetan ladrilluzko konstruziño barru-bete ta irutxur-zuzendun (21) bat eraikiz amor ematen zuten. Onelakoari "mastaba" esan oi zioten. Djoser'ek egindako monumentuak sei mastaba ditu bata bestearen gaiñean eta ezta onetxegatik piramide bat zeatz mintzatuz, bizitzadun mastaba bat baizik.

Djoser'en erregezaroak emeretzi urteko irauna izan zuen eta bere mausolearen eraikuntza Imhotep bere arkitektuari leporatu zion. Djoser eta bere lau ondorengoak irugarren dinasti-barrutikoak ziren. Djoser'ek, J. K. aurretiko 2.500'gn. urtean ekin zion bere erregetzari eta geroztik piramide izenarekin ezagutzen dugun arri-monumentu tankeraren asmatzalle da.

Piramidea ta berak estaltzen duen illobia, ots, erraldoi neurritako

---

(19) Gnómico. Izen au, esakun-erakusgarriak eta moral legeak bertso laburretan egiten zituzten olerkariak ematen zitzaion.

(20) Proyeetos.

(21) Rectangular.

illeta illobia, sinbola baten adierazgarri dira; eurak darakuskigute erregek zein uritan zuen egoitza. Djeser'en mausolea errege-urriaren ondorena dela esan liteke. Nil-araneko Memphis, esaterako, Alabaiña, bizidunen etxeak bezala eraikiak egon bearrean, ots, Nil-erriberan eta zurez, bustiñez edo kañabera kruzatuz, il-etxeak, arri landuz egiñak daude eta basamortuan.

Orretzek nabarmentzen du, ain zuzen ere, Djeser erregea bere aurrekoengandik, bera izan baitzen erregetan lenengoa piramideari sortze eman ziona. Baiñan, piramide au errege-illobiaren zati bat besterik ezta. Ildako erregeren il-egoitzak zati oietxek zitun: arresi bortitz bat, administraziño-lantegiak, elizkizunak egiten ziren patioak, almazen izugarriak, bigarren illobi bat eta opari-aldare bat.

Djeser'en bizitzadun piramideak millaka illobi ditu begipean bere baitatik; illerri izugarriaren ixiltasunean eta pakean, erregea bere menpekoen agintari dago.

Egun batean, egazkin-photo batek salatu zuen beste mausoleu bat ere ba-zela Djeser'en piramidetik urbil; bere planua uber-kolore garbi-garbi batean ageri baitzen basamortu lurraren gaiñean. Egazkin-photoa arkeologariarentzat eta erradiographia medikuarentzat berdin-berdiñak dira. Euri jasa baten ondoren nabaitzen dira batez ere aspal-didanik ondarrean egortzitako uri-ertzak, arresiak eta illobiak. Sakkar-a'n, argazkiak (22) bi lauki zabal eta misteritsu salatu zitun eta 1951'gn. urtean, Ejipto'ko Zahargallu lanetako aztertzaile nagusi zen Dr. Zakharia Ghonem'ek lurpekoak argitaratzea erabaki zuen.

Djeser'en ondorengoan erregezaro bakoitzak etzuen sei urtetik gora iraun eta 1954'gn. urtean arkitutako illobia egin-erazi zuen pharaonak nortasun bereizi baten erakuspena egin zuen, Djeser'ek bezala, bizitzadun piramide bat egin-erazteari ekin zion; baiñan, langilleak irugarren bizitza parera iritxi zirenean, iritiz aldatu zuen. Ezpaitzuen artu nai betiko atsedena Ejipto-Goena'ko orronkari ta artzaiak bezala tumulu baten barruan, il-egoitza batean baizik, Ejipto-Barrena'ko erregekideak bezala. Au dela-ta, agindua eman zuen, arresi-pareta eta piramide lepotua (23) bitarteko zabalgunea betetzeko, irugarren bizitza parerañio; gero, ormaren iparraldea urratzekoa, illobia aundi-gotzeko. Mastabaren luzera zazpireun metrokoa izango zen eta zabala berreunekoa! Neurriok erraldoi tamañakoak ziren, onek artzen zuen zabalgunea Cheops'ena baiño aundiagoa baitzen. Azken onena 250×250 metrokoa baitzen.

Aurreneko txundidura arresi-orma arkitzea izan zen; ondapen

(22) Fotografias.

(23) Truncada.

txipienik gabe ondarpetua gelditu zen, lau milla ta bosteun urte le-nago egin zuten bezalaxe.

Gero, luzaro gabe, Ghonem'ek ager-erazi zitun bizitzadun pira-midearen saietsak osatzen zituzten iru planu edo orma etzanbera (24). Guztiau, orain lur-azaletik behera dago. Lau milla urtetan, aizeak igarri-ezean bildutako ondarrak estali ditu ondakiñok. Baiñan, pro-blema bat dago askatugai: Nola sartu mastabaren gorpuzpean lurpe-turik dagon abagunean? Au, eraikuntzaren erdi-erdian zegon, noski. Baiñan, nun zeukan sarrera?

1953-1954 negualdian, mastabatik berrogei metro iparraldera, arkaitzean barneratzen zen galeri bat ediren (25) zuen Ghonem'ek. Ga-leri onen arkitzea benetan arrigarri zen, eraikuntzak zabalgunee aundi bat artzen baitzuen eta galeria, edo zeazkiago mintzatuz, tunela, ga-rrantzi urrikoa baitzen. Baiñan, bearrekoa zaigu jakiten, Djeser'en mausolea, ots, bizitzadun mastaba, illobi ezaun-ezetik bosteun metroko bidaldira dagola soilki; bere zati-moldakizuna ezaguna zen eta bere planuak seinalagarri balio zuen. Djeser'en illobia bere ondorengo pha-raonentzat ereduagarri izan zen bezala, piramide au arkeologarien azterketen gidari izan zen.

Lanari asiera emateko, illobi-gelara zeraman galeriatik zakarrak atera-azi zitun. Gangatik ialkitako (26) arriak lur-ateratzalle bat il zuten, baiñan, setatsu ekiñaz, eta lurpeko sator biurtuz, lur-azaletik berrogei metrora, Ghonem illobi-gelan sartu zen. Bero eze eta itogarri bat egiten zuen bertan. Erdian, illobi ikaragarri bat zetzan alabas-trozko monolitu batean landuta.

Bi xehetasunek arriturik utzi zuten Ghonem jakintsua: illobia etzegon gelaren erdi-ardantzan doi-doi kolokatuta eta gaiñera, zear-ka-xamar zegon. Postura arrigarri onek ba-zuen zer pentsatu. Illobia utsik ote zegon? Irugarren dinastialdiko ejiptoarrak etziren sekula ausartuko olako legerik urratzen, illobiak il-gelaren erdi-erdian bear baitzuen!

Alabaiña, anartean arkitutako errege-igelarik geienak prophana-tuak zegozen artean, au itxia zegon. Orra beste misteria! Eundaka illobiren artean, Tout-ank-Amon, Osorkon, Psousennes pharaonenak eta Hethere erregeñarena ediren ziren soil-soilki ikutugabeak.

Sakkara'ko onetan, alabearrez, il-gelak ikutugabe iraum zuen. Illo-biak berekin zitun, noski, illotza eta antziña-antziñako altxor (27) pa-regabeak eta arteko langaiak arkitzeko bezperetan giñan, iñolaz ere.

(24) Inclinado.

(25) Arkitu.

(26) Desprendidos de la bóveda.

(27) Tesoro.

1954'ko garagarrillaren 25'ean, larunbatarekin, illobiaren estalki ikaragarria altxa zuten, amabost tonelada pixatzen baitzituen; gero, zirritutik barrena aztertu zuten, elektrikazko zuzi batekin argiturik. Illobia utsik zegon!

Nola igarri misteri oni? Pharaona beste nunbait egortzia izan ote zen? Ba'ote zen beste illobirik bere gorpuzkiak zitunik? Il gela itxurazko illobia ote zen? Hipotesis au bildurrik gabe onartu litekena da; izan ere, aldi artan pharaonak bi mausoleu egin-erazten baizituzten, bat Ejipto-Garaia'n eta bestea Ejipto-Barrenean eta Djoser'ek berberak bi illobi egin-erazi zitun bere il-egoitza arresi barruan.

Mintza gaitezen orain uskeritxo batez, baiñan, berez uskeritxoa izanarren, testigutza baliotasun aundi bat duena. Iñork eztaki illobian zer gertatu zen, baiñan azkenekoz il-gela utzi zuten gizonak, orain bost milla urte, beren igaroaldiaren aztarna utzi zuten: arbatxo apal bat illobi estalki gainean kokaturik. Ikutu zuten orduko, auts biurturik jausi zen, baiñan, kondar azterketak erakutsi zuen pherula adar bat zela, ots, onbeliphera sendiko landarea. Erretxin klase bat egiñaz, Ejiptoarrak illotzak gantzutzeko (28) erabiltzen zuten.

Zer esplikazio eman genezaioke estalki gainean arkitutako arba oni? Eorzte (29) sinboliku baten adierazpena ote? Pharaonak agintzen jarraitu ote zuen eta bere illotza beste gela batean jarri ote zuten?

Mausolea bera misteri bat da; trazak ba-dirudi oro pentsatu-ezian egiña dela. Ezin ulertu genezaken estuasun batek eragin zien gela ta pasilluen antolamenduan. Gure ustez, esplikaziño bakarra auxen da: mausolea egin-erazi zuen pharaonak denbora labur batean okupatu zuela bere errege-aulkia. Nor ote zen pharaon au?

Bere titulua ezagutzen dugu: "Sechem-Shet". Illobian arkitu baitira labe-sutan gogortutako pegarrak eta murkoak eta auek ixteko sellu gainetan ageri zaigu.

Orra beste arrigarria: pharaon onek darama lenengoz titulu au. Baiñan bi itz auen alkartasunak tituludunaren nortasuna adierazten digu. Irugarren dinastiako errege bat zen. Djoser'ek, esaterako, Netjer-Chet izengoitia eramateko eskubidea zuen (chet-ek, "soin" "gorputz", esan gura du).

"Sechen-Chet" au Djoser'en ondorengoa dela uste dezakegu, beraz, eta 2.575 urte J. K. aurretik il zen, noski, ortxe-antxe. Onetxegatik da, ezpai gabe, illobi au bere aurrekoaren auzoko, eta egiñleak emendik izan zuen asma-iturria. Auek orrela izatekotan, Sechem-Chet (30), Djoser-Atoti pharaona zen zalantzik gabe. Onen

(28) Untar, embalsamar.

(29) Acto de enterrar.

(30) Egilleak, aurrenekoan Sechen-Shet idazten du eta bestetan Sechem-Chet.

izena, errege izen-lerrotan Djoser'enaren ondoren baidator xuxen-xuxen.

Piramide guzietan bezala, il-gelan illobia sartu-erazteko egindako pasillu maldaduna, bi lekutan arrizko blokez itxirik zegon. Oetako ate baten aurrean bitxitegi baten aztarrenak idoro zituzten. Bitxitegia suntsitu egin zen, baiñan ez ala bitxiak; ikutu gabe baitzeuden aren barruko ogeitabat eskumuturreko, kollare bat, pintza txipi bat eta urre utsean egindako txirla bat. Alkarki batek baturik, txirla tapakiak itsasita gelditzen dira.

Txirla au, Ejiptoar bitxigintzako maixuzko ederlana da, ots, ejiptoar eder-langilleak oi zuen trebetasunaren agiria. Urrearian (31) landutako bitxi au zoragarriri akabatuta dago, batez ere bere tamaña gogoan eukita —amabi zentimetroko diametroa baitu—, eta Kairo'ko museuko apaingarririk ederrena da.

Zein erregiñak, zein printzesak eraman ote zuen? Zein emakume ederrek erabili ote zuen koloretgegallutzat edo-ta usaiki-pottotzat?

Arrigarria bada ere, pasillu batean ediren zuten. Pasillu au il-gela batera zihoan eta onen baitan illobi uts bat zegon. Pherula arba (32) eta pitxi auek zerbaiten siñale dira, iñolaz ere. Sakkara'ko mausoleak errege edo erregiña baten ezurrak gordetzen ditu, noski, bere baitan.

Baiñan, urtetan eta jorraketan jardunarren, ez lirake sekula santan arkitu ahal izanen, noski, mastaba onen baitan gordetzen diren misteri guziak.

III

EGUZKIA BIZITZAREN ERAGINGARRI

“Antziña, gizalantze au bizia izan zen, gira-arimak ernetua, egiazko sinismen batetik sortua. Onetxegatik izan zen iraunkor eta aundi. Asiera gabe ez da izanik eta ez da ezertxore egiten.”

(Ivar Lissner.)

Denbora labor-labor batean, Ejiptoarrak arkitekturaren historiak jakin-erazten dizkigun arri tamañarik aundienak karriatzen ikasi zuten eta berrietaz baliaturik piramideak eraiki zituzten. Djoser'ek bere erregezaroan bizitzadun mastabak egin zitunetik, ots, arrizko lenengo eraikuntza erraldoia eginez geroz, pharaonak Gizeh'ko piramide aundiak egin zituzten arte, berrogeitamar urte igaro ziren. Bi-

(31) Filigrana.

(32) Zarba, abar.

tarte onetan, Ejiptoarrak, ladrillua arbuaiatuz, arri-lantzean alako maixutasun jabe egin ziren, etzela geroztik lan ontan alderatuko zitzaion erririk sortu. Eunaldi labor batean, basamortu lurrean sakondutako illobi apala, mastaba biurtu zen, eta gero, Djaser'en bizitzadun mausolea. Cheops'en piramidea, eun eta ogeitasei metro altura duelarrik, evoluziño onen erpiña bezala jo dezakegu; geroxe, piramide neurriak apalogotuko dira.

Nil ibai-egian, Kairo uriaren aurrez-aurre, Gizeh deritzan iria datza; zazpi kilometro sartalderuntz, desertuko lerro-lerroan, erraldoi eta bakarti, iru piramide islatzen dira zero urdinpean.

Iru erregek eraiki zituzten: Chufu'k (Cheops), Chef-Re'k (Chephren), eta Menkau-Re'k (Mykerinos). Chufu, "chnum"etik dator eta "zaitu nazazu" esan gura du. Chef-Re'k, "eguzki-jaungoikoa ateratzen da", eta Menkau-Re'k, "Ra'ren izatea betikoa da". Herodoto'k, Ejipto'n egin zuen egonaldian, Chufu pharaonaz xehetasunak emateko eskatu zien ejiptoarrai, bi milla urte lenago illa baitzen. Bere izena, erri-oguzkerak antzaldaturik Cheops zela iduri zitzaion eta izen au eman zion errege oni. Cheops'en piramidea gallur lau eta arritsu baten ertzean eraikia dago, Chephren'ena sudoeste alderago, menditxo baten gainean; iru monumentuetatik txipiena Mykerinos'ena da.

Arabiar atsotitz (33) batek onela diño: "Izardia (34) denboraren bildur da, baiñan, denbora piramideen bildur". Piramidien aintzinean gelditzen denak pentsa beza: J. K. aurretiko 450'gn. urtean, Herodoto, historiaren aita, miretsirik gelditu zen ikustean. Gero, Antonio ta Cleopatra ikusi zituzten beren aurretik pasatzen. Cesar eta Bonaparte beren oiñetan gelditu ziren. Berealakoan, iraunaz daukagun ustea tajuz aldatzen da. Zer dira bi millaldi? Gauza utsa! Lau milla ta bosteun urte? Gizadi-kondairaren segundu bat. Piramideen irauari ba'gagozkio, Cheops ahaltsua, Julio Cesar, Erroma'ko semerik sonatuena, Herodoto Grezitarra, bere irudimen eta oarmen gaitasunagatik aldiorotako historilaririk gallenena bezala etsiturik dagoena eta gerora sortuko zen phrantzitarren enperadorea, histori-aurreko gizonaren aldikide biurtzen dira. Monumentu auen aintzinean, denborak eztu izanik. Orain lau milla ta bosteun urte eraiki zituzten eta aldi artan aspaldi iraganak ziren gizonak sukarrri bat karrakagallu biurtu zuen aroa.

Esphinjeak, erdi leoi, erdi errege, atzaparrak ondarretan estalita, urteak lerratzen (35) sorgor begiesten du. Misteri-aire bat dario eta

(33) Anbiola, esaera zahar.

(34) Izar-di, universo.

(35) Labaindu, deslizar.

bere ixilpekoa gorderik dauka. Alderdi guzietatik egin dizkiote pinturak eta dibujuak, neurriak artu eta argazkiak atera. Ba-dakigu bere luzera irurogeitamar metrokoa dela, betik gorakoa ogei metrokoa, bere belarriak metro bat eta ogeitamazazpi zentimetro dutela, bere aboak bi metro ta ogeitamabi zentimetro zabal; baiñan eztakigu nor agindu zuen monumentu au egin-erazteko. Ots, baiña; esphinjeak Chephren'en jauretxe (36) alboan dauka bere egonlekua, pharaon onen izena daraman piramidearen sortaldean eta oiñetan; ba-zirudien, beraz, Chephren'ek landu-erazi zuela. Baiñan, probatu egin bear. J. K. aurretiko 2430'gn. urtean bizi zen boskarren dinastiako Sahure pharaonaren piramideak, uste au zuzena zela erakutsi zuen. Sahure'k eraikitako bas-relief baten gainean, erregea bere etsaiak birrinduz ageri da esphinje baten irudipean. Baldin Sahure esphinje baten antz-irudipean ageri ba'da, berak egin-erazi zuen esphinje batetik urbil, zentzuzkoa dirudi, Chephren'ek eraikitako jauretsetik urbil dagon esphinje aundia, pharaon onetxen irudi izatea; Chephren-zen, beraz, monumentu au eraikitzeko agindua eman zuena. Arkeologari batzuen iritziak aitziko (37) ba'zaizkigu ere, esan genezake Gizeh'ko esphinjea eztela Ra'ren sinbola, ots, Eguzki-jainkoarena, Chephren Errege'ren abere irudia baizik.

Cheops'ek, Chephren'en aitak, alegia, aldiari zipo egiñaz, beinbetiko iraungo zuen zerbait eraiki nai izan zuen eta orrela Ejipto'ko piramiderik aundiena egin-erazi. Eun milla lagun jardun ziren, gutxi gora bera, ogeita iru urtetan, beren erregeari betiko egoitza eraikitzen. Ontarako bearrekoa izan zen bi milloi t'erdi arri-mokor (38) karriatzea, lehenik laukitu ondoren. Batzuk eun eta berrogeitamar toneladako pixua zuten. Zama onen izugarriari igarri ahal dezaigun, goguan izan dezagun, burnibideetako wagoirik audienak berrogei edo berrogeitamar toneladako karga eraman dezaketela! Ontzitan eraman oi zituzten arrobotatik eundaka kilometrotan —zortzireun kilometro baitira Gizeh'tik Assouan'go alearri arrobotara— eta bana-bana igo zituzten arriok piramidearen maldadun ermetara.

Obraren zimendu-artzea ingurutik ekarritako arriz egin zuten. Nekez sinistu dezakegu, lehen aldiari, piramidea losa zuri distirakorrez estalirik zegola diñon esaera; jantzi onek egitasunik gabeko apainduria emanen bailioke. Zeiñen ikuskari ederra Ejipto'ko zeru urdinpean! Karearri losak Nil'en eguzkialde egitik eraman zituzten obraren oiñetara, urteroko ur-jasa aundiaz baliaturik.

Cheops'en piramideak eun da berrogeitasei metro goiti ditu eta

(36) Templo.

(37) Aurkako, kontrako.

(38) Arritzar, bloque de piedra.

bere soñiak bi milloi bosteun eta ogeitabat milla metro kubiko. Piramideaz diardugula, ezjakiñari iduri zaio, zigor-kolpeak, zaindarien orru marrantak eta jopuen birao ta alakak (39) entzun bearrean dela. Uste ustela auxe. Inperio Berri aldian, Ejipto'ren izate osoa pharaon-jaungoikoa zen; bera bizi zelarik, beste denak alperrik zeuden. Il ondoren, beste munduan bear zion bizitzari segurantzi eman. Piramide aundia eraiki-lanean ari ziren eun milla gizonak bortxaturik ziarduten, noski, baiñan, baita ere erlejiñozko sinismen batek eraginda. Ezta munduan zigorrik eta ez bortxarik ere, alako phanatismua sor-araz dezakenik. Erlejiño anpatasun au izan zen eragillea, ots, pharaonaren mendekoak bultz-arazi zituna beren errege-jaungoikoari ikaragarrizko monumentu ori eraikitzera. Piramidea sinbola bat eta ideal bat zen bidenabar, ejiptoar erriaren bizi-indarra sutzeko laingoa. Dударik ezta, bortxatzeak parte aundia izan zuela; apaizak eta estadu-morroiak so-eginean baitzeuden. Baiñan, pharaon-jaungoikoaren illotza gorde bear zuen mausolearen eraikitzea elburu bat zen. Etzion ajolik jendea lanaren zamapean eror zedin; erregeren geroko bizitzari segurantzi ematea zen premizkoa, erri osoaren aragi-irudia baitzen. Ejiptotar gizona mentalitate-sistema onen mendeko zen: danak ba-zuen zentzu bat eta etzen deus ere gertatzen arrazoirik gabe; eriotzak berberak bere tankera laborrigarria (40) galtzen zuen. Ikuspide au illauna (41) zen noski; histori-lege bat baita ez-baitasun (42) eta zalantza aldiak iraunean luzeagoak izan ditezela ekin-aroak baiño, ots, gizonak zer dagien eta nora dijoan dakien aroa baiño.

Zergatik egiten zituzten pharaonak piramidien tankerako monumentak? Beren jo-muga etzen arkitektura langintza bat egitea, beren geroko biziari segurantzia ematea baizik aundiki ta sendoki. Pharaonak, ejiptoar guziak bezala uste baitzuten, izaki guziak "Ka" dertizan bikotea berarekin zuela; soñia iltzen da, baiñan ez ala bikotea. Eriotz ondoren, ostera, "Ka" delakoa ezin baldin ba'da gorputz batean itsasi, bere gaitasunak galtzen ditu. Premiazkoa, beraz, illotzaren iraun-eraztea da, desegin eztadin zaitu eta prophanatzalleen eraso babesean ipiñi. Auxen da piramidien izate-arrazoia, beren baitan gordetzen baidituzte pharaonen il-ondakiñak; enbaltzaturik, bizi-antza gordetzen baidute gorputzak eta piramideak ez dira bildur eunki luzeak atxemateko. Pharaonak iritxi ote dute beren elburua?

Lau milla ta bosteun urtetan, Cheops'ko piramideak zazpi metro galdu ditu alturan. Baiñan, aizeak ba-du laguntzalle on bat, denbora,

(39) Blasfemias y lamentos de los esclavos.

(40) Espantoso.

(41) Efimero.

(42) Incertidumbre.

alegia, eta onen egonarrria (43) neurrigabea da; orma-apaingarria joana du aspaldi. Losak, erraustuak daude batzuk; bestetzuk, karea egiteko balio izan dute eta balio dute oraindik ere. Fellahk, ots, ejiptoar nekazariak, arras debekaturik dute illobi-jauretzetatik eta illeritatik arriak eramatea eta areago oraindik inskripziñoak daramazkitenak. Baiñan, "izen gabeko" utzikifiaz jabetu litezke; nai duten eran baliatzeko eskubidean dira.

Piramidearen biotzera daramazkiten maillak jeixten ditunak —Cheops'enean igo egin bear da ta ez jatxi—, igarriko du zer gauza utsa den gizonak denborari eta eguratseko eragilleai (44) egiten dien borroka. Ilgelan ixiltasuna nausi da, axanpak itotzen zaitu; emen zetzan Cheops, kanpoan bizi den mundutik ormarik trinkoenaz apartatuta. Orma auek urratu ta desegiteko gaurko bonbarik indartsuena elitzake aski izanen. Alearrizko illobia antxen dago oraindik-orain, baiñan barrukoa prophanatua izan zen eta pharaonaren momia prophanatzalleak eraman zuten. Ezta geiago arkitu ahal izan. Beste erregien gorputzak beren illobitatik erauziak (45) izan ziren, naiz-ta, beren ardurarik aundiena, euren illotzak jendearen bixtatik apartatzea izan. Beren pitxiaz murriztu (46) ondoren, illotzak basamortuan utzi zituzten eta aizeak sakabanatu zitun euren soin-autsak. Beste momi batzuk, museutan agerian daudenak, ikustallearentzat, aldiz ernegarri eta aldiz laborrigarri izan oi dira.

Ejipto'ren iru milla urteko izana, gizalantze baten ekintasunaren eta aritasunaren eredu bikaiña da. Iru milla urteko aldi au beste errien kondairetan ere arkitzen da; beren asiera idazketaren asma-kizuna da beti. Ioritasun (47) aldiai arrotz nausitasunaren garaiak darraizkie. Garaitua izan den erria nahas egiten da beste erriekin; gero, histori-ziklo erdi aldera, diktadura zibilla edo militarra izan zuen jasan bearra. Berriz ere amilpean jausi zen, berriz ere loraldi garaia ezagutu zuen eta bere kondaira amaitzen da iru milla urtetan bizi ondoren. Alaxe izan zen helendar-gizalantzearen irauna; onek, J. K. aurretiko 1400'garren urtean asiera eman zion eta bere azkena Mahomet II'garrenaren eskuetan Constantinopla jaustearekin izan zen 1453'gn. urtean. Europar okzidenteko gizalantzea, europar-ameriketako ere esan oi zaiona, J. K. geroztiko 451'gn. urtean asten da Champs Catalauniques izeneko gudaldian eta alabearrezko zikloaren erdira eldu bear; gure aldia, diktadura aldia litzake, beraz. Beste

-
- (43) Paciencia.
  - (44) Agentes atmosféricos.
  - (45) Extraídos.
  - (46) Despojados de joyas
  - (47) Ugaritasun.

itzetan mintzatuz, gaurko okzidentearen egoerak, Ejipto'ko Erdi-Inperio'ko azkenaldearen tankera gogora dakarkigu. Gudak eta ondamendiak zemaika ari zaizkigu, eraberritze eta aberaste aldi baten aurrelari antzo. Milla ta bosteun urte phalta zaizkio Europa'ri, gainbera asi eta amilpean jausteko. Ejipto'k notin nabarigarriak sortuerazi ditu: errege anker eta on-puskak, tiranuaek eta errege gizatiarrrak, nausiketariak (48) eta edertiaz eta literaturaz maitemindutako adimen zoliak (49); esaterako, Nebkaure, Sesostris I'goa eta Amenophis IV'gna. Chephren, bere estatuak darakuskigunez, gizon zangar eta ausarta zen, begiratu bizi eta zorrotzekoa. Kairo'ko museuan gordetzen den bere estatuak, alakoxeko itxura kementsua dauka. Bere piramidia, berriz, burnizko borondate baten erakusgarri da. Chephren'ez esan duguna, Amenemhat I'goaz ere, ots, Erdi-Inperio'ko lenengo erregeaz, esan genezake. Ezagutu ere, garai ontan ezagutu baitzuen Ejipto'k bere azi-aldi betea —Amenemhat, J. K. aurretiko 2000'gn. urtetsuan bizitu zen—; bere seme Sesostris I'goa izendatu zuen erregekide. Amar urtetan alkarrekin gobernatu zuten Ejipto. Amenemhat I'goa, Thebas'ko jaungoiko Amon'en adoratzalle zen eta arengandik zizun izena. Asesinatuta il zen eta bere semeak auxe utzi zuen aldarrikaturik (50): "Izan adi gogorra ire mendekoekin; erriak ezpaitik obeitzen gogor eginda baizik. Ez iñorekin adiskidetasunik egin eta etzak iñor ire anai egin. Adiskideakin etzak uste onik egi. Oeratu adinean zaitu-erazi zak ongi ire atea; arrisku garaian gizona. ezpaitik adiskiderik."

Kontsejuok Millingen delako papirus ospatsuan daude. Bere egileak, Sesostris'ek alegia, Amenemhat bere aitaren aboan jartzen ditu itzok.

Memphis'tik berrogeitazapi kilometro egoaldera, Licht deritzan irixkatik sartaldera, Sesostris'ek mausoleu bat egin erazi zuen. Au, ladrilluzko piramide bat da eta bere erdialdea Cheops'en il-jauretxeari kendutako arri-mokorraz dago egiña. Baiñan, illobia indarpetua izan zen eta pharaonen momia lapurrak eramana.

Garai oni dagokio ubide baten idekitzea. Suez'koaren aurrekoa deritzakegu, Nil ibaia Itxaso Gorria'rekin alkartzen baitzuen.

Sesostris'en jauretxean, janari, gordekari (51) eta loreak sail aunditan arkitu izan dira. Oitura zen illak mantentzeko janari-bildumak egitea, baiñan benetan arrigarria da Sesostris'en illobian arkitutako jatenak, egazti erriak edo lumatuak xoilki, okel-zatiak, letxu-

(48) Conquistadores.

(49) Perspicaz.

(50) Proclamar.

(51) Provisión.

gak, luzokertxoak (52), ogiak loto-lore zuri ta urdiñak, gure aldiraifio onik irautea. Ba-dira pinturak, errege-arakiñak idiak iltzen eta zatitzen margozturik dituztenak. Ba-da Sesostris'en irudia zurezko estatua baten emanik; bere neurriak berrogeitamar zentimetro pasiak ditu ta urre-zigorra ta tiara daramatzi; anak billutsik ditu eta oial xume batez jantzirik dago. Irudi onek bizia ta naturaltasuna dario —gurealdiko irizteko laingoan— eta ez dakigu zer miretsi geiago bere baitan, irudigillearen azkartasuna ala oarmena. Bai bata ta bai bestea arrigarriak baitira.

Gizalantze aundiak, basakeri-itxasoan galdutako ugarteak direla esan liteke. Gizona bere oraiñaren baitan bizi da; jakintsuak, ederzaleak, idazleak eta libertatea orenen gaiñetik dutenak, ez dute ederresten bear bezenbat pakearen ontasuna berandu izaten den arte. Alaxe gertatu zitzairen Ejiptorrai J. K. aurretiko 1675'gn. urtean, Asia'tik eldutako nomadak nausitu zitzaizkienean. Kassitarrak urte batzuk lenago Babilonia'z jabetu bezala, Erromatarrak Grezia'z nausitu ziren bezala, Hun-taldeak Italia'z eta Mongol-taldeak Pekin'ez, Hyksotarrak Nil-aranean edatu zuten beren agintea, Nortzuk ziren nausiketariok? Manetho'k, ejiptoar apaiz eta historilariak —J. K. aurretiko 280'gn. urtean bizi izan zen—, kontatu digu “errege-artzairen” etorrera ta phinkatzea. Bere kontakizuna Flavius Josephus juduar historilariak emandako aldakizunari eskerrak dakigu. Bere gixa antolatua izateaz gaiñera, au, judu-erriaren kondaira-ardatzari loturik dabilkigu zorigaitzez. “Amu”tarraz mintzo diren Kamose ta Ahmose pharaonen eta Hachepsout erregeñaren urtekariak, leialagoak direla aitortu bear da. “Amu”tarrok, Aouri delako uri batean phinkatutako nomadak ziren eta emendik sailletan jaurtitzen ziren Ejipto'ko iparraldera. “Errege-artzaia” Amutarrak baldin ba'ziren, —izen au Siria'ko errege semitarren ezaungarri baita— probatua legoke Hiksotarrak Kanaandarrak zirela. Apika, Churri'tarrak edo Hurritarrak ote ziren, J. K. aurretiko 1680'gn. urtean Mesopotamia'n sartu zirenak eta Tigre ta Euphrate ibarretan Mitanni zeritzan erresuma ahaltsua irazan (53) zutenak?

Hiksotarrak Ejipto'z jabetu ba'ziren ere, zalantzik ezta, aspaldidanik an zebillen nahastea lagungarri izan zutela. Nahaste au mende erdi bat lenagotik ba-zetorren. Amabigarren dinasti-azkenaldean, aginte-indarraren auleria ezagun zen. Gudari-buruzagiak aginteaz jabetzen saiatzen ziren noiz-nai eta Ejipto, akitua gelditu baitzen, etsaiaren jaki guri biurtu zen arrezkero.

---

(52) Pepinillo.

(53) I-ra-zan, hacer ser, crear.

Historiaren legea da, aran iori batean egoitza jartzen duten nau-siketariak, nagikerian galtzen direla poliki-poliki eta beren gudukoi-tasuna akitu egiten dela. Thebas'ko amazpigarren dinastiako azken orregien agintepean, ejiptoarrak asaldatzen (54) dira ta libertate aldeko gudu baten ondoren, emezortzigarren eunkiko pharaonak jaur-titzen dituzte Hiksotarrak eta erresuma indartsu bati ematen diote sortzea.

Emakume batek, Hachepsout erregiñak, erantxi zion bere siñalea Ejipto'ko kondairaren aldi oni; J. K. aurretiko 1.501'etik 1.479 bi-tartean agindu zuen. Tradiziñoa zen Ejipto'ko erregeak Amon jaun-goikoaren jatorrikoak zirela; au kaltegarri zitzaion bere erregin-agin-taritarako ta orregatik, bere gizonezkotasuna eta jaungoiko-jatorria aldarrika-erazi zuen. Pinturetan eta euskulturetan gizonez jantzita ta bizardun agertu-erazten zuen bere burua. Berak edertu ta aunditu zuen Karnak'eko jauretxea, bi obelisku izugarri eraikiz apaingarriz-tzat; Der-el-Bahri'n mausoleu bikain bat eraiki zuen. Baita ere egin-arazi bere aidak eta aionak amets egin zutena, mendian illobi bat zulatu-azi baitzuen, Nil ibaiaren sortaldean, ondarrezko aize-jasak jotzen duten bazterretan. Ibar au, gerora, Errege-ibar izenez ezagu-tua izan zen. Eunkiak lerratzearekin beste irurogei illobi bilduko ziren Hachepsout'enaren inguruan. Nil'en bi aldamenetan uri bikote bat eraiki zen: bizen Thebas eguzkialdetik, illen Thebas sarkaldetik.

Hachepsout'en neba (55), Thoutmes III'gna. izan zen Sudan'etik Euphrate'raño zabaldu zen erresuma aundiaren phundatzalle. Bera izan zen aldi artako erregerik aundiena. Oso gaztetan ezkondu zen bere arrebarekin eta lenen bolaran Hachepsout aundinaia utzi bear izan zion agintea. Baiñan, azi zelarik, Thoutmes'ek bere emaztea eta Senmut bere amorantea il-erazi zitun eta baita suntsitu-erazi ere bere "arreba txit maitea"ren oroipengarri zitekean oro. Luzaroan lotuta egondako Thoutmes III'garrenaren kemena ta abailla (56) bat-batean libre arkitu zen. Palestina'z eta Siria'z nausitu zen Euphrate'raño. Bere gudaketa kontakizuna —amasei urtetan gertatutakoak dira— arrian irarrita dago Karnak'eko jauretzeko orma gainetan.

Amenophis II'gna., bere ondorengoa, eiztari ta arranbel (57) tir-tatzalle aundia izan zen eta Siria'ko biurrialdi bat odoletan ito zuen. Pharaon au etzen xamurra bere etsaientzat. Kronikak jakin-erazten digu, Thebas'era zazpi Asiatar errege katiaturik eraman zitula. Oieta-ko sei uriko ormetan zintzilikatu zitun eta zazpigarrena Napata'n,

(54) Sublevarse.

(55) Anaia, arrebarekiko.

(56) "Dinamismo" itzultzeko darabilt.

(57) Arco.

erriburutik egoalderatsuko urian. Zangartasunezko (58) ekite aundiak leporatzen dizkiote; zalantzik ezta, ordea, bere agintaritzak iraun zuen ogeitasei urtetan, bere izen-omena zaitzen jakin zuela. Gizeh'ko esphinjearen ankatartean dauka bere egontokia eta oroitarri batek darakus Amenophis II'gna. arranbela tiratzeko posturan.

J. K. aurretiko 1400'gn. urtea baiño geroxeago, Amenophis III'gnak, tiara bururatu zuen; bere erreñu-aldian, erresuma, aberastasunaren ta arranditasunaren (59) gallurrera iritxi zen. Thebas'ko uriaren diztira gure aldiko Paris'koenaren antzekoa zen. Bere azokak mundu guziko emaitzez beterik zeuden eta bere etxegintzak erriburu guziaz garrantzen zitzaizkien bikaintasunean.

Menpeko erreñu anitzek pagatzen zioten zerga (60) pharaonari eta Sortalde-Erdiko erresumetako agintari aundiak, ots, Mitanni'k, Asiria'k, Babilonia'k eta Hittitarren erreñuak, Amenophis'en harenera igortzen zituzten beren alabak eta ejiptoarren adiskideak izateaz illarraintzen (61) ziren. Thebas'ko jauretzetan altxorrek eta urrea pillaturik egoten zen. Uri bikaiñak, jauregi arranditsuak, aintzira (62) artiphizialak zerioten dirdaiak, illaun biurtzen zuten munduak ordu-raiño ikusi zuen guziaz lujo eta apaintasun gaitan. Amenophis III'gnak, Luksor'eko jauretzea eta Memnon'go eskultura erraldoiak egin-erazi zitun. Auek, mendez-mende zelatari diraute arpegia Thebas aldera biurturik, orain suntsiturik den pharaon onen mausoleu izugarriaren aintzinean.

Ejipto'ko errege guzitatik ernegarriena Amenophis IV'gna. da. Au, Amenophis III'gnaren eta jende-xe sendi (63) batetik sortutako Teje bere emaztearen semea zen. J. K. aurretiko 1330'gn. urtean, Amenophis IV'garrenaren izenarekin, pharaon gaztea bere errege-aulkira igo zen. Alabaiña, adiñez gazteegi zelako, bere amak leporatu zuen errege-ordezkoa.

Umetatik, Amenophis IV'gna. Heliopolis'en gurtzen (64) zen Eguzki jaungoikoaren adoratzalle sutsua zen. Dirudienez, alkarren kontrako ideiak beroturik ziren aspaldidanik Ra'ren eta Amon'en apaizen artean. Thebas'en, Ra'ren kultura, Amon'ena baiño lenagokoa zen, onen jaurestea amabigarren dinastiaraiño irixten baitzen soilki.

Baiñan ideia-auzi onek etzuen borroka beterik ekarri orduraiño eta bi jaungoikoak beren tokia zuten ejiptoar panteoian. Amon, Ra jaun-

(58) Bravura, coraje.

(59) Esplendor.

(60) Tributo.

(61) Vanagloriarse.

(62) Lago.

(63) Familia plebeya.

(64) Venerar.

goikoaren itxura bat bezala aitortzen zuten. Amon-Ra izena arturik, bere jarraitzaileen txera gordetzen zuen.

Amenophis gazteak eguzki-jaungoikoa jauresten zuen Aten'en itxurapean. Itz onek "eguzki-obua" (65) esan gura du. "Aton" itza adiera gaizto baten seme da.

Aten'ek, biziaren, sortzearen, eta azitzearen gizatasuna aurkezten zuen. Ejipto guzian, Amenophis'ek, Aten'en jauretzeak altxa-erazi zitun eta bere izena onela aldatu zuen: Echnaten. Gero, Amon'en apaizen kontra urtetan borrokatu ondoren, Thebas abandonatu zuen eta erriburu berri bat irazan Tell-el-Amarna'ko bazterretan. Akhetaten ezarri zion izena, ots, "Aten'en osertz-uria" (66). Echnaten'i zor zaio Ejipto'ko poemetan ezagutzen den ederrena: "Zeñen eder den zure egun-sentia zeru osertzean, o! Aten bizia eta bizitzaren emaillea! Zuk sortu duzu lurra zure biotzak agindu giñoan; zuk jartzen duzu bakoitza bere tokian eta ematen bakoitzari bearrekoa. Ene biotzean zaude zu. Gizonak zutzaz bizi dira beren begiak zure ederra aitortzen duten artean... Bein betiko bizi ta iori zeran ori!"

Eguzki-ĩnu (67) au Ejipto guztian arkitzen da, illobi orma-gaifietan, jauretze-arresitan eta Echnaten'en agindupean eraikitako monumentutan.

Aixa igarri genezaioke pharaonaren eta bere jarraigoaren arteerak zer zirrara eginen zuen Thebas erriburu zaharreko bizilagumetan eta zer samintasuna, herriz, Amon'en apaizena, Errege ta bere kortea urrun joaki ikusirik. Alabaiña, Echnaten etzen egindakoaz ase; Amon'en jauretze guzitatik kendu erazi zuen bere izena eta txikituzi kulto-gai oro. Kutsu zahar garbiketa egin zuen artxibu ophiziale-tan eta eskribak agindua jaso zuten antziñako papirusetan borratzeko zorikabeen jausitako jaungoikoaren aipakizunak. Amon'en apaizak beren mesedezko emari ta karguak galdu zituzten. Eguzki jaungoikoa izanen zen soilki jauretsia. Sekula etzuen ezagutu Ejipto'k bere baitan alako irudi-kontrako sukarrrik!

Zerk bultza zuen pharaon gaztea berrikuntza onen gidaritzatze-zeko? Erlejiño-phanatismuak eragin ote zion? Aten'en apaiz-taldeak berotu ote zuten? Teje bere amak, apika? Politikaren eragiña izan ote zen?

Echnaten'en izakera ezta uste onen aldekoa. Erlejiñozale sutsuma baitzen, aro (68) berri baten eta dotriña baten aintzindari izan zen eta bera bakarrik dotriña onen erakustalle. Echnaten, idealzale ez-

(65) Disco solar.

(66) La ciudad del horizonte de Aten.

(67) Himno, Mutriku'n.

(68) "Era" bezala darabilt.

ezik, ikusketari ere ba-zen. Bere aldiko gizona zenez, Ejipto'ko kon-
dairaren gizaro baten aurkezleri da. Gainberaren atarian, Ejipto'k
errege bati ematen dio sortze, ejiptoar erri osoaren berrikuntza inda-
rraren sinbola dena. Amenophis IV'garrenaren agindupean edertiak
bere gailenaldia atxematzen du; lantegitatik ateratzen diren obrak
Ejipto'n sortu diren onenetarikoak dira. Estilu berria, "Tell-el-Amarna'
ko estilua" deritza. Natura artegai biurtzea, ederraren goraiapatzea,
estetikaren azalpen-tankera guzietarako jobidea eta edertiaren giza-
koitasuna ditu ezaugarriak. Kreta'k sendo eragiñik, Ejipto'ren antzi-
ñatiko edertiaren arau zorrotzak urratzen ditu. Ejipto'ko ederzaro (69)
aundiaren estiluakin alderatzen ba'dugu, Tell-el-Amarna'ko au gain-
beraren sinale da, noski, baiñan ezin liteke ukatu bere jatortasuna.
Pharaonak, antziña atxemangaitza ta urrutikoa ba'zen, jaungoiko
izateari utzi dio ta gizon biurtu da. Errege au, bere gizatasunari
dagokionez eta bere eguneroko bizitzan aurkeztu lezakete aurreran-
tzean ederlariak. Bere emaztearen egoitzak bakar-erazten dituzten
arresiak jausten dira eta estal-zapiak zabaltzen, Nefertiti'ren irudi
panpiña agerian utziaz. Pinturetan eta eskulturetan emakume bat
bezala ageri zaigu eta ez erregina bat bezala eta phreskotan printzesak
beren aurrak besarkatzen dituzte gaiñerako ilkorrak bezalaxe. Eder-
lariak (70) aukera ditzakete geroztik beren ederti-gaiak sentitzen du-
tenez, gauzak ager-erazi berak dakusten bezala. Onela ulertu deza-
kegu Nefertiti'ren irudi-ugaritasuna. Pharaon'en emaztearen arpegiko
ingurumari (71) iaotasuna guzizkoa eta berdiñik gabea da. Nor zen
Nefertiti? Ba-dakigu, Amenophis III'garrenaren, ots, Echnaten'en
aitaren hareneko emakume artean, Mitanni'ko bi printzesa zirela.
Erresuma au Euphrate eta Tigre artean zegoen edaturik, bi ibai auek
alkarrendandik bereizten diren tokian, Tusratta erregea zegoen Mi-
tanni'ko agintaulkian eta pharaonen kortera igorri zitun bi indo-
ariotar printzesak Taduhepa eta Giluhepa zuten izena. Ameno-
phis III'grna. iltzean, bere semearen harenera igaro ziren. Bietako
batek izan bide zuen, apika, alaba bat Echnaten'en emazte biurtu zena
Nefertiti izen leñargiarekin. Beraz, indo-europatar odola ibilli-zebi-
llen aren zaiñetan.

Amabi urtekin, Amenophis IV'gna. Nefertiti'rekin ezkondu zen,
au amar urtekoa zelarik. Bere senar erregea il arte, agintearen bu-
ruaustek alkarrekin eraman zituzten. Nefertiti etzen, beraz, Asiatar
erregifen tankerakoa, auek beren buruak gordezale izaten baitziren
eta berentzaz ifior gutxi oartzen zen.

(69) Período artístico.

(70) Artista.

(71) Contorno, rasgo, facción.

Baiñan zorion au laburra izan zen. Tell-el-Amarna, erriburu berria, alegia, kortetarrak eta etorkiñaz zegon osaturik; leñargiak, ondasundunak eta tradiziñoaren aldezlariak Thebas'en gelditu ziren. Pharaona aulegia eta idealzalegia zen bere buruari leporatu zion arlo ikaragarria aurrera eramateko. Amon'en apaiz-taldeak, lasaitu ez ezik, beren asarrea erakusteko motibu berriak ediren zituzten. Gaiñera, Amenophis IV'gna, zabartu zen atzerri-politikari buruz. Ejipto'ko pharaona berak uste zuten tiranua etzela igarririk, menpeko erriak burua altxa zuten eta zerga pagatzeari utzi zioten. Sortaldeertzeke ejiptoar ahalarren gainbera biziagotu zen eta Echnaten'ek bere burua bakarrak arkitu zuen, ordurañño eutsi ziotenak abandonatu baitzuten. Ogeitamar urte pasatuxe zeuzkan il zenean, J. K. aurretiko 1344'gn. urtean. Tell-el-Amarna'n arkitutako bere busto batek, ia emakumezko baten phakziño eztiak darakuskigu. Sentibera eta azkarrira ageri zaigu, begi aundi pentsakorrek ditu eta gorputz aula.

Senarra il zitzaionean, Nefertiti'k uste izan zuen agintaulkia gorde ahal izanen zuela bere aurrendako eta apika beretzat ere bai. Elburu onek bultzata, Hittitarren erregearengana jo zuen, bere semetako baten eskua eskatuz. Hittitarren ahalean oiñarriturik, bere agintea sendotu uste izan zuen. Alperrikako lana! Erregegaia asesinatua izan zen, Nefertiti ederraren ondora zijoalarik. Eztakigu zernolatan il zen erregiña, baiñan, pentsa dezakegunez, ejiptoar erriaren kausari traizio egin ziola salatuta, Hittitarren erregeari ots egin baitzion laguntasun eske. Beraz, ilbearra zeukan.

Nefertiti'k Hittitarren erregerengana jotzeak ba-du bere garrantzia; zera probatzen baitu onek, Hattusa'ko erregearen zaiñetan eta Nefertiti'renetan odol berbera zebillela dantzari, au Mitanni'ko erregetar printzesa baten alaba baitzen.

Echnaten berritzallearen eriotzari, biurrialdi larrizko garaiak jarraitu zitzaizkion. Semenkhare, Echnaten'en sua jabetu zen erregeaulkiak, baiñan urte batzuk geroago il zen: nunbait, suntsitu-erazi zuten. Tut-ank-Amon ere, bere ondorengoa, Echnaton'en sui bat zen. Pharaon onek —bere illobi miresgarriaren arkitzea Howard Carters arkeologariari zor diogu—, Amon'en apaiz-taldeak eragifiñik, Tut-ank-Aten bere izenaren ordezt Tut-ank-Amon artu bear izan zuen. Tell-el-Amarna'ko egoitza utzirik, berriz ere erriburutza Thebas'i eman zion eta Aten'en jauresketa (72) bazterretsi zuen. Berau ere gazterik il zen.

Luzaroan galdegin dute ejiptologariak zenbat urtekin il ote zen Tut-ank-Amon. 1922'gn. urtean bere illobia arkitu zenean, bere izena mundu guzian edatu zen. Illobia idekiak, bere baitan bigarrena ba-

(72) Culto, adoración.

zuela oartu zen Carters; arreta aundiaz atera zuten; urre utsezko zerraldo bat zeukan barruan eta onek, pharaonaren momiatik zeukan arturik phorma. Orduantxe ikusi zen momia au emezortzi urteko gizou gazte batena zela.

Aldi artako traidore eta azpilaria (73) Eje zeritzan; estadu-lankekari goitarra (74) eta Amon'en apaiz zen; Echnaten'en aldian azpilanearian ziardun eta azkenean agintaulkiaz jabetzea ardietsi (75) zuen. Baiñan, aginteari gozotasunik artzeko astirik etzuen izan. Horemheb bere etsaiak, Ejipto-Barrena'ko gudari-taldearen buruzagiak, galerazi zion. Lau urtetan alper-alperrik saiatu ondoren Eje indarkeriz erailtzen, lortu zuen noizpait bere leikidea oztupo bidetik baztertzen eta pharaonen tiara bururatu zuen. Ejipto'ko kondairak alderakizun bat bururatzen digu: ito gabetanik ezin atera giñezken itxasoa, alegia.

Ejipto bixitatzen duen txangozaleak maiz entzuen du oi u au: "Ramses itzuli da!" Ramses II'garrenak, bere buruzale eta monomanibera baitzen, Ejipto'ko monumentutan bere irudia ahal zuen guzietan agertu-azten zuen. Ia ondakiñen erdiak, bere erregezaroran egiñiko ediphiziñoenak dira. Berak aunditu zuen Karnak'eko areto aundia, Luksor'eko jauretzea zabaldu zuen, Ramesseum bere izena daraman santuetxe aundi bat eraiki zuen, bere irudia zeramaten estatua erraldoiak eraiki-azi zitun lurralde guzian eta Nil'etik Itxaso-Gorri'rako ubidea berritu zuen. Eundaka batzuk emazte zitun, baiñan onegatik etziren txunditzen ejiptoarrak, bere aurrekoai jarraipena eman besterik ezpaitzuen egin orretan. Tradiziñoak jakin-erazten digunez, eun seme ta berrogeitamara alaba omen zitun. Batzuk bere aitaran emazte izatera eldu ziren, Ejipto'ko usarioak on-artzen baitzuen oitura au. Irurogeitazazpi urteko erregezarora luze baten ondoren, Ramses laurogeitamara urtetan il zen. Mende bat geroago bere izena iraindua zebillen eta berak irazan zuen dinastia bere ondorengoarekin itzali zen.

Sekula etzen izan apaizgoa orren aberats; apaizak eun milla jopu baiño geiago zituzten. Kopuru geiegizkeri bat izan liteke au, orrelakotan gertatu oi denez, baiñan ez gaitzen ahanzi, kopuru onek esakun zaharretan "asko, erruz", esan gura duela. Landu zitezkean lurretatik zazpitik bat Amon'enak ziren; bere apaizak, Ejipto'ko ta Siria'ko eun da irurogeitabederatzi urien zerga-emaria jasotzen zuten eta bosteun milla buruko aberetaldearen jabe ziren. Geroago, Ramses III'garrenak, Amon'en apaizai, ogeitamabi milla kilo urretan egin zien emari eta urteko eun ta larogeitabost milla gari-zaku baietsi.

(73) Conspirador.

(74) Alto funcionario.

(75) Lortu, iritxi, kontsegitu.

Jainkoak biziartzeko, pharaonak berari zegokionatik eman bear izaten zuen; bere ahala ta omena (76) beraka zetozen. Egitez, erregeak apaizen morroi biurtu ziren. Ejipto'ren gainbera biziagotzen ari zen; Libiarrak, Asiriarrak, Ethiopiarrak nausitu zitzaizkien eta gero Pertiarrak, Cambyse buru zutelarik. Alexandre'k, Macedonia'ko erresumaren probintzi biurtu zuen Ejipto. Cesar, J. K. aurretiko 48'gn, urtean Alexandria erriburuaz jabetu zen; Cleopatra'rekin izandako idiliotik seme bat jaio zen, baiñan etzen sekula Ejipto'ko errege-aulkira igo. Erroma'ko probintzi soil biurturik, erresuma onen garitegi biurtu zen. Ejipto'ren ahala eta iru milla urteko kondaira oroitzapen illaun batean biurtu zen. Guzti ontatik, ondakiñak, monumentak, illobiak eta kemen-indarrak akitu zaizkion erri baten txirotasuna ta ajoleza (77) besterik ezta gelditu. Aize kiskalgarriak eraginda, ondar erasokorrek Ejipto'ko izanaran aztarnak irentsi zitun.

Baiñan, ondar onek ezin ditzake desegin gizonaren eskuak irazandakoak, ots, bere sormenaren testigutzako langintzak. Ejipto'k giza-bideari egin oparia aintzakotzat artu bearra da. Burni-langintza, arkitektura ta arri-lantzea, ejiptoarrak asko aurreratu zuten. Orra, zor dizkiogunak: pillarea (78), Erromatarrak gerora beretu zuten apaizgo ta gizartego erakuntza (79), estadu-lanketari gorputz (80) baten sortzea, leiar, egutegi, ur-erloju, jeometri, oial, postal-administraziño asma-keta eta izar-jakintza ta sendakintza barrutian aurrerapen aundiak. Guztiau, gaiñera, gizadiaren talde aundiak oianetan eta estepetan anartean orron (81) zebiltzen garaietan. Ejipto'ko pinturak eta eskulturak gerora sekula iritxiko etzuen on-bete-mailla atxeman zuen. Pheni-ziarrak, Siriarrak, Judeguak, Kretarrak, Grezitarrak eta Erromatarrak bitarteko direla, ejiptoar gizalantzea, gizadi osoaren onibar (82) izatera eldu da.

Sormenez, ederlarien ahalmen eta jakitez, Ejipto, munduak eza-gutu duen gizalantzerik biñaiñenetakoen seaska izan da.

Giza-arimatik sorturik, egiazko sinispen batetik jaiorik, gizabide onek bizia zerion; orra zergatik izan zen ain iraunkor eta aundi. Asierarik gabe ezerk ez du iraunik eta ezta deus egiten.

---

(76) Poder y prestigio.

(77) Pobreza e indiferencia.

(78) Zutoi, columna.

(79) Organización clerical y civil.

(80) Cuerpo de funcionarios.

(81) Errante.

(82) Bienes raíces, irudi-gixa arturik.

"BIZI ADI ALAI"

"Ni oeraturik nengon, baiñan begi aundiak zabalik"

Arri ta zur utzi oi dute momi-arpegiak darioten bizitasunak eta naturaltasunak. Ba-dirudi, illotzok aste batzuek lenago dituztela itxi-rik begiak, bizi-itxurak alako indarra baitu berengan. Batzuk, bost milla urte igaro ondoren, piztuera egunaren zai daude. Jakintsuak baietsirik dakigu, orain bizpairu milla urte eortzitako illotzen oinpeak, zumetasun zerbait gordetzen dutela oraindik.

Arima eta gorputzaren bereizteari diñogu eriotza. Antziñako ejiptoarren ustean, eriotzaren ondoren, arima gorputzari alkartzen zitzaion. Premizkoa zen, beraz, illotza onik iraun-aztea; arrazoi onetxegatik, ain zuzen ere, milloika ildako, pharaonak eta ejiptoar aberatsak, balsamoz gantzutuak izan ziren.

J. K. aurretiko 700'gn. urtez geroztik, illotzak gantzutzeari utzi ba'zioten ere, eun milla ildako, momia biurturik izan ziren. Millaka momia dauntza (83) Ejipto'ko lurpean; iñork eztitu oraindik atera-azi. Pharaonenak, ostera, batzuek museutan daude gorderik, baiñan, bes-tetzuek zai daude arkituak izan ditezen; euren artean, ezti ta zirioz igurtzirik, Macedonia'ko errege Alexandre Aundia'rena.

Gorputza onik iraun-azteko iru modu dira: lenengoa, ozkirriak (84) iraun-eraziko dion toki batean uztea da; bigarrena, bakterizida gai-kiak (85) zaiñetan eta arterietan sartzea; irugarrena, illotzak igartu eta giro ezeari itzul-eragin. Ejiptoarrak irugarren metodo au erabil-tzen zuten. Baiñan, giza-soiñak urezkoa dizunez euneko irurogei ta amabots, zailla da giza-eunak igartu-azten. Gantzulariak suaren era-ginpean ipintzen zituzten illotzak eta iñoiz edo eguzkiaren beropean. Thebas'ko illerrian, Hatiay zeritzan baten illobian, momiak tetxuraifio pillaturik dauden il-gela bat ediren dute; Yeivin arkeologariak diño-nez, gela-ormak eta pasilluak beztutzen ditun kedar-aztarnaz susmo arturik, momiak suaren eraginpean jarriak izan zirela pentsa deza-kegu. Baiñan, ba-liteke ere, lanean murgildurik arrapatzen zituzten lapurrak ketzeko, illobi sarreretan zarbakin piztu oi zuten sutearen aztarnak izatea.

Deshidratatuz ere kontserba zitezkean gorputzak; ontarako, gatza, karea eta natroia erabilli oi zituzten, ots, hidro-jaurtilari gaiak. Ki-

(83) Datzaz, "etzan" konjugaturik, "egon"ekin, daude, dagoz, bezala.

(84) Fresco.

(85) Producto.

mika-azterketa bidez beroien aztarrenak arkitu ahal izan dira momiantan, eta illobitan, berriz, natroiez beteriko murkoak.

Herodoto'k gantzuketa-metoduaz egiten digun azalpena, arkeologiari ateratako konklusioen idekotsu da gutxi-gora-bera. Momiphikazio lana onela egin oi zuten: burmuña (86), esteak eta urdaillean bilduak ateratzen zituzten, baiñan, etzituzten ikutuzten biotza eta giltxurdiñak. Gantzulariak, zilborgunea (87) garbitzen zuten, palmardoz ukuzi (88), gero mirraz, urrinkiz (89), kanelaz, lakaiñez (90), txirbillaz, ondarraz eta natroiaz bete; batzuetan tipula gaiñeratzen zuten. Zaiñetan eta arterietan kimika gaiñak sistatzen zituzten. Zedro-olioaz, mirraz eta usaikiaz (91) igurtzirik, gorputzak, erretxiñaz edo breaz kutsatutako bendetan biltzen zituzten. Urrinki usaña gure aldiraño eldu da. Arpegi gaiñean, ildakoaren irudizko katala (92) bat ipintzen zuten, oialaz eta estukaz edo urrez egiña ta arri-ederrez apañduta. Burua almoadatxo baten gaiñean ipiñi oi zuten eta momia zerraldo batean etzanik estalki batez itxirik.

Ba-zituzten gantzuketa maiak —batzuk arkitu ere egin dituzte— beren lantegi onetan arduratsu jarduteko; maiak, oraindik-orain, natroi eta gatz aztarrenak dituzte eta inskriizio bati jaramon egiten ba'diogu, illotz batek momia biurtzen amar illabete bear zitun gutxieneko.

Jatorrizko oituran muebletegi guzia illobira eraman oi zen ildakoari lagunduz; au-dela-ta, onek, etxe edo jauregi bat zirudin. Gerora, okela ta janariak il-gelan uztearekin etsitu zuten; labetan gogortutako murkoak etxearen eta garatearen (93) sinbolatzat zeuzkaten; beroietan ageri diren irudiak, berriz, ematen duenez, jopuak alea deskargatzen aurkezten dute. Estatua aundi ta txipiak, mirabeak artillea euntzen eta iruten darakuste, illari laguntza egiñaz. Beste estatua batzuetan, jopuak, aragizko estalgarriean bizirik dagoenari, jakiak eta brebajerik premizkoenak eramanaz egeri zaizkigu. Neska gazteak billuzik aurkezten zituzten irudiak ere ipintzen zituzten illobitan; baiñan, auxen arrigarri: ankarik gabeak ziren! Antziñako tradiziño bat da, izan ere. Lenen aldietan, errege zenaren kortekide guziak bere nagusiari lagundu bear baitzioten illobira. Geroago, irudiak bete zuten ilgai bear zutenen tokia. Alabaiña, estatua auek itzul etzitezen,

(86) Cerebro.

(87) Abdomen.

(88) Lavar.

(89) Aroma, aromático.

(90) Arizpi, albañu, "hila".

(91) Perfume.

(92) Máscara.

(93) Hórreo.

zuhurtasun neurritz, ankarik gabe aurkezten zituzten. Illobiak altxor eta aberastasun ikaragarriak zituzten. Ezin ulertu diteke nola Ejipto'k burutu ahal izan zuen ainbeste denboran olako ondasunen eralgitzea.

Baiñan, Ejiptoarrak eriotza garaitzen ba'zekiten, biziak gozatzen ere ba'zekiten. Eriotz kutsuko erlejiño baten mendeko izanarren eta siniskeriz beteak egonarren, biziaren ulerpide egizale bat zuten. Umore jabe izanik, giza-bizitzak baliotasun erlatibu bat besterik etzuen berentzat. Daduak, ajedrez-jokua, borroka ta gorputz-ekiñaldiak zituzten maite. Oturuntz ondoetan, beren jopuak soin-koipetzea ta koroatu-aztea zuten gogoko eta mai-atsegiñetan murgiltzen ziren leiatsu. Sendo ta giartsuak ziren, sorbaldaz zabalak eta giaz (94) meak; aboa aragitsu eta espresioa zorrotz eta erabakibera. Aberatsak gorputz liraintasunari garrantzi aundia ematen zioten; bataz-besteko arpegi normala zuten, sudur zuzena, begi esakorrak, ertzeki (95) phiñak. Aurak, larru zuridunak jaiotzen ziren, baiñan Ejipto'ko eguzki kiskalgarriak luzaro gabe beztutzen zitun. Phreskotan, gizonak larua okre-kolore dute eta emakumeak ke-kolore. Auek, illea motz daramate, ezpaiñak pintatzen dituzte, azkazalak koloregorritzen, adatsak (96) eta gorputza koipetzen; gizonak, berriz, peluka zeramaten. Gizamail goituxeko ejiptoar emakume batek edergarri-krema ta kolorete klase asko bear zitun euki, ta iltzean beroiekin joan oiten illobira. Toilette-gaiak, ispilluak, bizar-labanak, orraziak, orkiñlak, ille-kiskurgaiak, auts eta kolorete estutxeak, zurezko, marphillezko, alabastrozko eta burdiñorizko (97) kutxareak erruzka arkitu dira; estutxe batzuek, begietarako auts-aztarnak dituzte oraindik. Laburtuz: ejiptoarrak usaikiak egiten ba'zekiten aldi artan.

Aurak larrugorri ibiltzen ba'ziren ere, jopuak eta baseritarrak estalgarri bat zeramaten. Erresuma Zaharrea, zerbitzariak bularra agirian zeramaten eta oial zurizko gona estu batez jazten ziren. Renofer'en estatuak darakusen bezala, lenbiziko dinastietan, apaizak ere orrelaxe jazten ziren. Baiñan, denborarekin, jazkera osoago ta aberatsago biurtu zen. Emakumeak, kollarez, eskumuturrekoz eta txonkatil-erraztunaz apaindu gura zuten. Gizon bakoitzak ba-zizun gutxieneko erraztun bat, emakume bakoitzak lepo-kate bat. Geroago, ejiptoar guztiak, gizaseme ala emakume, belarritakoak eramaten zituzen. Laburki: kolorete ta pitxi-gaietan ejiptoarrak gure maixu zitezkean eta gure aldikoek zer ikasi asko zuketean Nil ibarrean bizi ziren apainzaliengandik.

(94) Cadera.

(95) Trazo, rasgo, facción.

(96) Cabellera.

(97) Bronce.

Ejiptoar eskoletako ondakinietan arkitutako "kuadernuak" eta papirus-errulluak onik eldu zaizkigu. Eskolako erakusketa-oinarria gorputz-zigorraldia zen. Ikasle batek onela idazten zion, adibidez, bere maixuari: "Ene sorbalda zigortu duzulako, zure erakuspina ene belarrietan sartu da."

Papera egiteko, papirusen txortena tirtetan mozten zuten; bata bestiaren gainean ipini arkar-gurutzatzen zituzten tinkatu (98) baiño len. Orrela egiten zuten ejiptoar tekstoak idazteko zerabilten papera eta oraindik-orain, bost milla urte igaro ondoren, aixa irakur ditezke.

Sumer'ekin izan zituzten sal-erosketa artu-emanetatik, ejiptoarrak sumeriar-idazketaz baliatzen ikasi zuten. Au izan zen beren idazketa-sistemaren sorrera. Asieran, piktographikua izan zen soil-soilki idazketa au; beste nolabait esanaz, irudiak itzaren ordezkoa egiten zuen. "Itz" batzuek konsonante batez eta bokal batez osatzen ziren; bestetzuk, konsonante zenbaitez. Gero, konsonanteak bakarrik idazteko usarioa edatu zen eta konsonante bilduma bat irudi batez aurkeztu oi zen.

Labe-zomorro sakratua darakusen dibujuak, zomorro (chpr) onen izena adierazten du lenengo, gero, "etorkizuna" (chpr) adiera abstraktua; ikur berexi batek ezaun-arazten zitun bi itzak. Orrela, bakuntasun-zurrean, ikur batekin aurkezten diren konsonante bateko itzak alfabeta bat egin-erazi zuten. Baiñan, pheniziatarrak zor zaien alfabeta onek, Ejipto'ko idazketa piktographikuan izan zuen sorrera ta onek bere jaiotzan seireun ikur izan zitun gauzak izendatzeko.

2.000 urte J. K. aurretiko bibliotekak idoro izan dira; baita ere labetan supetutako murkoak, barruan papirusko errulluak zituztelarik, txit ongi iraun-eraziak eta arduratsu etiketatuak. Oetako biblioteka batean, Robinson Crusoe'ren antz aundiko kontakizun bat arkitu da; beste batzuetan amodio-poemak, odak, alegiak eta albisteak.

Ejiptoarrak eragozpen zenbait idorotzen zituzten zenbakiak idazteko, baiñan, ala're, ezagutzen zuten amarreko kontalegea. Beatz bat, 1 adierazteko, bi beatz, 2 adierazteko... bederatzi beatz, 9 adierazteko. 9 zenbakiari ikur bat erantzita 10 sortzen zen. Bi amarrekok 20 sortzen zuten eta abar. 100'entzako beste ikur bat zuten. 1.000.000 zenbakia adierazteko, gizon irudi bat zutik eta eskuak jasorik erabilli oi zuten; nunbait, alako numero altuak sorrarazten zion arridura aditzera eman gura zuen. 999 zenbakia idazteko ogeitazazpi ikur jarri bear ziren lerro-lerro. Ala're, matematikak oso goi-maillaratuak zeuden. Eurakatik izan ezpa'litz, etzen ejiptoar arkitekturarik izanen. Millaka urtetako oarbidez, izarrak, izargelditan eta izarbeletan (99)

(98) Prensar, apretar, oprimir.

(99) Estrellas fijas y planetas.

bitaratu zituzten, begi utsez ezin ikusi litezken boskarren neurriko izarrak barne.

Sendakintza barrutian, ejiptoarrak eskeletua ta odolbidea estu-
diatu zuten; biotzak organismuan duen eragin-indarrezko eginbearra
eta organu nagusien eginbearrak ezagutu zituzten. Sendakintzaz
diarduten teksto zahar nabarietako batek —arkitu zuenaren izena
darama, Edwin Smith ingelesarena— iru milla ta seireun urte ditu
eta bost metroko errollu bat da. Berrogei ta zortzi zirurji-operaziño
aipatzen dizkigu bertan, kosko (100) urratzetik bizkar-ezurreko zauri-
miñetaraño eta bere egilleak diño bekaldeko gorputz-atalen kontrola
burmuñiak daramala. Orain lau mende Europa'n etzekiten olakorik!
Beste papirus batzuk gaitz auk aipatzen dituzte, esaterako: ezur-
tisis-gaitza, arteriosklerose gaitza, arthrite-gaitza, maxkuriko arriak,
bartzanga, poliomieltis, anemia, epilepsia, ezueria (101) eta apendizitis.
Baiñan, iñun ez da mintzatzen siphilis edo min-bizi gaitzaz, ezta ere
ortzetako karie gaitzaz. Gerora, aurrerapen eta gizabidea phinkatuz
dijoazen ainean (102), gaitzaldi au gero ta aipatuago izanen da senda-
kintza idaztitan. Orañaldian oskiaren (103) erabiltzeari leporatzen zaion
beatz txipiaren atrophia, aldi artako ejiptoar tekstotan aipatua da;
gauza arrigarria, ordea, ejiptoarrak oiñutsik ibiltzen baitziren.

Ebert'en papirusetan, zazpireun sendakai ardura aundiz izenda-
tuak daude, suge-oskaren kontrakotatik asi eta sukar-ustelaren (104)
sendapideraño. Illobitan pharmaziako sendakai-bilduma osoak arkitu
izan dira. Buru-soiltasunaren aurkako tratamantua illeak atera bear
duen larrua abere koipez igurtzitzen egin oi zuten. Ejiptoarrak beren
osasuna arretaz zaitzen zuten eta Sizilia'ko Diodoro'ren ondoren onela
esaten zuten: "Gizonak zurgatzen duen jatenik geiena gañezkakoa
da; guk jaten dugunaren irutatik bat aski da gorputzak mantentzeko.
Beste irutik biak medikuak loditu-azteko dira." Herodoto'k bere bai-
tatik onela difio: "Libiatarren ondoren, erririk sanuena ejiptoar-
rena da."

Ejiptoarrak beatzaz baliatzen ziren jateko, gero Shakespeare'n
aldikoak bezalaxe.

Errege odolaren garbitasuna gordetzeko, usuarioa zen pharaona bere
arrebarekin ezkontzea. Oitura onek, ordea, kontrako ondorena ekar-
tzen zuen, baiñan Ejiptoarrak etziren, nunbait, asko kezkatzen ontaz.
Bi eunki Jesu-Kristo geroztik, Arsinoe'ko urian ospatutako ezkon-
tzetatik iru-laurden aide-odolekuak izan ziren. Ejipto'n, "neba" ta

(100) Buru-ezur, cráneo.

(101) Gota.

(102) Giñoan, neurrian.

(103) Zapata.

(104) Tifus.

“arriba” itzak “maita-laguna” esan gura zuten orobat. Bere emazteaz gairera, pharaonak haren bat zuen; aundizki-alabak eta gudako espeak (105) osatzen zuten au.

Alabaiña, ejiptoarrak geienak monogamia zuten bizi-lege eta beren sendi-bizitza gurearen antzekoa zen. Ezkontz-austeak bakanak ziren eta emakumearen bizikera orainaldikoaren antz aundikoa zen. Ifiun etzuen emakumeak, antziñako errietan, ejiptoar emakumeari legeak aitortzen zion eskubiderik. Grezia'n, emakumeak etzuten eskubiderik eta grezitar txangolariak Ejipto'ra joatean, arriturik gelditu ziren Ejiptoar emakumei legeak opa zizkien eskubideaz. Sizilia'ko Diodoro'k (J. K. gerotziko lenengo eunkian) sumindu-xamarrik diño, eskualde ontan ezkontz-itunak (106), senarra beartzen duela bere emaztea obeitzera. Areago: emakumea zen gizona kortejatzen zuena eta ezkontza proposatzen ziona! Bestalde, ejiptoar emakume batzuek, bear-bearrezko gizalegerik etzuten aintzakotzat artzen; ots, bestela, eskutitz onen egilleak diñonari: “Ene lagun eder: nire guraria litzake zure emazte izatea eta alaber zure ogasunen jabe.”

Odola beroa zuten Nil ibai-egietan; amar urtekin neskatxak ezkon adifeko irizten zituzten eta ezkongai artu-emanak eukitzea gauza arrunta zen. Korteko emalizun batek, diño tradiziñoak, piramide bat ere egin ahal izan zuen bere irabazpide-bildumarekin.

Papirusetan idoro diren jardunetatik ideia bat egin genezake, Ejipto zaharrean maitaketa bizigiroa zernolako zen; nota-laburki-zunak, galderantzunak eta eskutitzak dira auek.

Gurealdikoak bezalaxe, maiteminduak bakandu eziñekoak ziren eta gizonak onela idazten digu: “Ni egurastera joaten naizenean, bazter guzitara zuk laguntzen didazu nun-nai.”

Baiñan, zertan pentsatzen zuen, orain millaka urte batzuk onela idazten zuen Ejiptoarrak? “Ni oeraturik nago, baiñan begiak ondo zabalik.” Eztenaren zorrotzak minduta, xalantak (107) adierazten dio: “Beste batean, etorri gabe bertanbera gelditu ziñezke!”

Anna zeritzan batek, bere illobira urbilduko direnai, beragan ikasbide artzeko aolkatzen die: “Entzun: nik egindako gauza ederrak zuek ere egingo al-dituzute, ohorea zuen gain eror dadin.” Eta emakume ez-ezagun batek bere maita-lagunaren iraun-ezaz du naigabe. “Eztut zure biotza geiago aztoratu (108) nai. Zertako?”

(105) Prisionero.

(106) Contrato matrimonial.

(107) Amante.

(108) Revolver, turbar.

Lau mila urteko poema zahar batek bizi onen izakera illaun (109) eta laburmiñari egiten dio aipamen.

“Iñor ez datorkigu beste aldetik beren zoria nolakoa den esatera... Goza bizi-az. Ez utzi tristurari zure bizitzaz jabetzen. Orra! Iñork ez darama illobira bere ondasunik eta il diranetatik ez da iñor berrito etorri.”

Buka dezagun: maitasun-poema batek betikotasun egarria darakus: “Zure abotsaren entzuteak arima aztoratzen dit. Nire bizi guztia zure espaiñen agindupetara makurturik dago. Zu ikustea naiago dut mila bider jatea edo edatea baiño.”

“UARRAIN”EK EUSKERATUA.

Donostia'n, Ilbeltzak 13, 1959.

(109) Efimero.

